

Svítková, Milina

Umelecký preklad ako osobitný druh jazykovej a interkultúrnej komunikácie

Opera Slavica. 2013, vol. 23, iss. 4, pp. 345-351

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/129043>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

UMELECKÝ PREKLAD AKO OSOBITNÝ DRUH JAZYKOVEJ A INTERKULTÚRNEJ KOMUNIKÁCIE

Milina Svítková (Bratislava)

Abstrakt:

V prvej časti príspevku stručne charakterizujeme román srbského spisovateľa Milorada Pavića *Drugo telo*. V jeho druhej časti konfrontujeme srbský originál so slovenským prekladom Karola Chmela. Na základe ich analýzy konštatujeme, že preklad umeleckých textov nepozostáva iba z výmeny lingvistických prostriedkov medzi dvoma jazykovými systémami, ale ide o zložitý proces založený predovšetkým na všestrannej erudícii prekladateľa. Hoci genetická príbuznosť srbčiny a slovenčiny uľahčuje ich obojstrannú zrozumiteľnosť, bez potrebnej jazykovej prípravy nezaručuje mechanicky ich bezproblémovú preložiteľnosť.

Kľúčové slová: Milorad Pavić, *Drugo telo*, východiskový jazyk, cieľový jazyk, analýza prekladu, prekladový ekvivalent.

Art Translation as a Specific Type of Intercultural Communication

Abstract:

In the first part of the article we briefly introduce a novel written by Serbian author Milorad Pavić called *Drugo telo*. In the second part the Serbian original version is compared to its Slovak translation by Karol Chmel. Based on the analysis we observe that translation of a literary text does not consist only of the exchange of linguistic tools between two language systems, but it is a very complicated process based especially on the general erudition of the translator, too. Even though the genetic relation of the Serbian and Slovak languages makes their mutual understanding easier, an automatic translatability is not guaranteed without the necessary linguistic preparation.

Key words: Milorad Pavić, *Drugo telo*, source language, target language, translation analysis, translation equivalent.

Milorad Pavić (1929 – 2009) patrí k najprekladanejším spisovateľom Srbska a Balkánu. Vo svojej autobiografii napísal „do 1984. bio sam najnečitaniji pisac u svojoj zemlji, a od te godine nadalje najčitaniji“¹. V roku 1984 vydal prelomové dielo *Hazarski rečnik. Roman – leksikon u 100 000 reči*. Kniha vyšla na Sloven-

¹ www.khazars.com/autobiografija

sku v dvoch vydaniach² pod názvom *Chazarský slovník* v preklade Jarmily Samcovej, ktorá za ňu získala prestížne ocenenie za umelecký preklad – Cenu Jána Hollého. Postupne vychádzali v slovenčine ďalšie Pavićove prozaické diela, všetky v preklade Karola Chmela³.

V príspevku sa zameriame na textovú analýzu románu *Drugo telo* v konfrontácii s jeho slovenskou prekladovou verzou z hľadiska jazykovej a interkultúrnej komunikácie, pričom pod pojmom *komunikácia* rozumieme „prenos najrozličnejších informačných obsahov v rámci rozličných komunikačných systémov s použitím rozličných komunikačných médií, najmä prostredníctvom jazyka“ (Slovník cudzích slov, 2005: 489). Umelecký preklad pokladáme za špecifický druh komunikácie, ktorý možno interpretovať ako prenos jazykového, myšlienkového a významového charakteru daného literárneho textu ukotveného v konkrétnom kultúrnom a jazykovom prostredí do iného prostredia prostredníctvom osoby prekladateľa. Domnievame sa, že prekladateľ ako komunikačné médium by mal zabezpečiť adekvátny transfer informácií nielen medzi dvoma rozličnými jazykmi, ale aj medzi dvoma rozdielnymi kultúrnymi prostrediami.

Preklad umeleckých textov sa ešte v druhej polovici minulého storočia považoval za výlučne lingvistický proces, t. j. za proces prekódovania textu z jedného jazyka do druhého jazyka. V 70. a 80. rokoch 20. storočia sa však translológia, podobne ako iné vedné disciplíny, začína posudzovať v širších súvislostiach. Vďaka interdisciplinárnemu prístupu sa už hodnotí nielen z hľadiska jazykového, ale do jej zorného uhla sa dostáva historický kontext a ním determinované kulturologické kritérium. Na umelecký preklad sa nazerá ako na proces, pri ktorom okrem prenosu a prepisu informácie z východiskového jazyka do cieľového jazyka nevyhnutne dochádza aj k transferu informácií medzi dvoma rozdielnymi kultúrnymi prostrediami – v tomto zmysle ide teda o medzikultúrnu, resp. interkultúrnu komunikáciu.

Milorad Pavić sa ako literárny vedec vo svojich teoretických prácach venoval predovšetkým staršej srbskej literatúre 17. – 19. storočia. Román *Drugo telo* vychádza do istej miery z jeho odborných prác, resp. predstavuje syntézu autrovej vedeckej a umelekej činnosti, pričom symbolicky uzatvára nielen jeho tvorbu, ale aj celý jeho život. Postavy príbehu, ľúbostné páry z Benátok a Uhorska 18. storočia, ako aj zo Srbska 21. storočia, sú navzájom prepojené mysterióznym príbehom o odhaľovaní tajomstiev Kristovho druhého tela. Stredobodom ich záujmu je získať kamenný prsteň, zázračnú vodu a čarovný verš. Zaujímavá je

² Prvé vydanie vyšlo vo vydavateľstve Tatran v roku 1987, druhé vydal Slovart v roku 2003.

³ *Vnútorňa strana vetra alebo Román o Hére a Leandrovi* (Petrus, 2005), *Posledná láska v Carihrade* (Slovart, 2007), *Druhé telo* (Slovart, 2008), *Krajina maľovaná čajom* (Slovart, 2010), *Znamienko krásy* (Slovart, 2011).

perspektíva rozprávača, ktorý knihu píše posmrtno, a istým spôsobom tak dokazuje existenciu svojho nadpozemského druhého tela.

Pavič vd'aka svojmu literárno-teoretickému zázemiu majstrovsky navodzuje atmosféru príbehu, čitateľa mimovoľne vtiahne do deja, rafinovane posúva fabulu a všetko realizuje nebadane, vd'aka svojej brilantnej práci s jazykom. Jeho štýl je nevtieravý, ale dynamický, pričom plynule spája mystiku a duchovno 18. storočia so súčasnosťou. Špecifikom analyzovaného románu je, že bol najskôr vydaný v Rusku a až následne vyšiel v Srbsku⁴. Kniha mala veľký komerčný úspech, bola preložená takmer do tridsiatky jazykov a vo viacerých recenziách sa dokonca prirovnáva k románu Dana Browna *Da Vinciho kód*.

Hoci úlohou kritiky prekladu nie je iba evidencia prípadov nesprávne pretransponovaných lexikálnych jednotiek, pri posudzovaní slovenskej prekladovej verzie románu *Druhé telo* treba zvoliť práve takýto prístup. Genetická blízkosť srbciny a slovenčiny do určitej miery zaručuje ich vzájomnú zrozumiteľnosť, ale pre prekladateľa, ktorý východiskový jazyk dostatočne neovláda, môže práve tento fakt predstavovať nemalé problémy. Zradné sú najmä slová, resp. slovné spojenia, ktoré sa formálne zhodujú, ale ich význam je odlišný. V preklade Pavičovho románu existujú viaceré prípady jazykovej interferencie, ktoré vznikli pod vplyvom srbsko-slovenskej medzijazykovej homonymie, prípadne na základe tzv. hypnózy originálu. Na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov.

V slovenskej prekladovej verzii sa stretáme s chybnou interpretáciou srbského substantíva *uzglavlje*, ktorého ekvivalentmi sú v slovenčine synonymá *poduška*, *vankúš*, *podhlavník*. Prekladateľ ho však v kontexte, kde sa hovorí o výbere vhodného typu vankúša, preložil ako *záhlavie*, pričom Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ) slovo *záhlavie* definuje ako 1) tylo, 2) časť postele, kde sa kladie hlava a 3) titulná časť písomností, publikácií, hlavička. Porovnaj *uzglavlja nadevena čekinjom vepra* (s. 23) – *záhlavie napchaté prasačímí štetinami* (s. 23) alebo *u krevetu su imali četiri uzglavlja* (s. 119) – *v posteli mali štiri záhlavie* (117). Prekladateľ si neoveril, že srbskej lexikálnej jednotke *grivna* zodpovedá v slovenskom jazyku ekvivalent *náramok*. Prekladá ho ako *hrivna*, porovnaj *Kucala je svojom grivnom* (s. 53) – *Zaklopkala svojou hrivnou* (s. 53), pričom KSSJ uvádza dva významy substantíva *hrivna*: 1) *hist.* stará váhová a mincová jednotka, 2) základná peňažná jednotka a platidlo ukrajinskej meny. Na inom mieste románu sa srbské *grivna* prekladá ako *brošňa*, hoci zodpovedajúcim srbským prekladovým ekvivalentom je v tomto prípade substantívum *broš*, porovnaj *iako je u prizemlju bilo malih izloga sa ogrlicama, grivnama i prstenjem* (s. 25) – *aj keď v prízemí boli malé vitríny s náhrdelníkmi, brošňami*

⁴ Román *Drugo telo* vyšiel prvýkrát v roku 2006 pod názvom *Другое тело* v ruskom vydavateľstve Azbuka, až o niekoľko mesiacov ho vydalo belehradské vydavateľstvo Dereta.

aj prsteňmi (s. 26). Hypnóza originálu ovplyvnila aj preklad deminutíva *koláčik*, ktoré bolo doslovne prebrané zo srbského dôverného oslovenia *kolačiću* a ktoré v takomto znení nevytvára u slovenského čitateľa adekvátnu konotáciu, porovnaj *Zakasnio si, kolačiću, oko četiri hiljade godina* (s. 260, ďalej s. 263, 266) – *Oneskoriš si sa, koláčik, asi tak o štyritisíc rokov* (s. 254, ďalej s. 257, 260). Za primeranejšie a slovenskému čitateľovi zrozumiteľnejšie pokladáme slovenské familiárne expresívne oslovenia *milej*, *blízkej* či *milovanej osoby zlato, zlatko, zlatičko*, prípadne *miláčik*.

Slovné spojenie *karminisao je usta* (s. 43) je preložené ako *ústa si natrel karmínom* (s. 43), avšak srbská lexéma *karmin* sa používa ako bežné pomenovanie pre *rúž* na rozdiel od slovenského substantíva *karmín*, ktoré označuje jasnočervené farbivo živočíšneho pôvodu alebo jasnočervenú farbu. V texte, ktorý sa venuje spomienkam na mladosť a prvé lásky – *I kada smo počeli da se zabavljamo...* (s. 259), je srbské sloveso *zabavljati se* nositeľom významu ‚mať známosť‘, teda nie *zabávať sa* ako sa uvádza v slovenskom preklade, porovnaj *A keď sme sa začali zabávať...* (s. 253). Vhodným a pre slovenčinu prirodzeným riešením by bol preklad *A keď sme začali spolu chodiť*. Vo vete *ortodoksna „grčka“ vera ... jedva da su je tolerisale na svojim područjima* (s. 175) možno substantívum *područje* preložiť synonymami *oblast'*, *územie*, *teritórium*, ktoré sa v slovenskej verzii románu pod vplyvom východiskového jazyka prekladá ako *područie*, porovnaj *ortodoxnú „grécku“ vieru ... ledva-ledva ju na svojich područjích tolerovali* (s. 171). Táto lexikálna jednotka je však podľa KSSJ nositeľom významu ‚závislosť, poddanstvo‘. V preklade Pavičovho románu nachádzame nesprávnu interpretáciu slovných spojení *sklopiti oči* a *sklopljene oči*, porovnaj *sklopila oči slušajúci ga* (s. 123) – *sklopila oči a počúvala ho* (s. 121), *sedela sklopljenih očiju i duboko disala* (s. 126) – *sedela so sklopenými očami a zhlboka vzdychala* (s. 124). Pod vplyvom východiskového jazyka sa sloveso *sklopiti* (oči) namiesto *zatvorit'* (oči) prekladá slovesom *sklopiť* (oči), ktoré sa však v slovenčine spája so sémantikou ‚uhnúť pohľadom v rozpakoch, v zahanbení‘. Derivované adjektívum *sklopljen* vychádza z totožnej sémantiky. Navyše, v druhom citovanom príklade došlo k významovému posunu aj pri preklade slovesa *disati* – *vzdychať*, správne *dýchať*.

Negatívne významové posuny nachádzame aj na ďalších miestach textu Karola Chmela. Napríklad slovné spojenie *veliki divan* (s. 73) prekladá ako *veľký koberec* (s. 72), hoci srbská lexéma *divan* má v slovenčine význam *pohovka*, resp. v staršej slovnej zásobe aj *diván*, *kanapa*. Veta *Sedela je i doručkovala u tremu* (s. 16) sa v slovenskom preklade uvádza ako *Sedela a raňajkovala v sieni* (s. 16). Srbskej lexéme *trem* však v slovenčine zodpovedá ekvivalent *veranda*, ktorý Slovník slovenského jazyka definuje ako ‚otvorený, polokrytý, prípadne zasklený prístavok na prízemí obytnej budovy‘; zatiaľ čo srbským ekvivalentom slovenskej lexémy *sieň* je slovo *dvorana*. Preklad vety *gondoljer izvuče ispod zavese na*

gondoli jedan slamnati šešir (s. 45) v slovenskej verzii znie: *gondolier vytiahol spod lavičky slamený klobúk* (s. 45), hoci srbská lexéma *zavesa* má v slovenčine významy 1) záves, 2) záclona alebo 3) opona. V súvislosti s plavbou na gondole adekvátny preklad srbského substantíva *čaklja* (s. 44, 64) mal byť *veslo*, nie *bidlo* (s. 44, 63) ako sa uvádza v slovenskom preklade, keďže *bidlo* označuje 1) tyčku, žrdku, na ktorej sedáva hydina alebo 2) súčiastku krosien, pohyblivý drevený rám, v ktorom je nasadené brdo. Ekvivalentom adjektíva *dečački* v kontexte *Ana je plakala plavim dečačkim suzama iz sirotišta* (s. 119) nie je prídavné meno *chlapčenský*, ako sa uvádza v slovenskom preklade, ale adjektívum *detský*, porovnaj *Anna plakala modrými chlapčenskými slzami zo sirotinca* (s. 117). Vo vete *Njegove zapanjene saputnice jedva ga sustigoše i smiriše u nekom skrivenom dvorištu* (s. 65) prídavné meno *zapanjen* znamená *šokovaný*, *prekvapený*, *zaskočený* a srbskému slovesu *smiriti se* zodpovedá ekvivalent *upokojiť sa*. V slovenskom preklade sa však tieto slová nevyskytujú, porovnaj *Jeho udychčané spoločníčky ho ledva dobehli a potom sa schovali v skrytom dvore* (s. 64). Uvedieme ešte niekoľko podobných príkladov:

- *kukuta* (s. 96, 97, 98; 184) sa prekladá do slovenčiny ako *blen* (s. 95, 96, 97), na inom mieste uvádza prekladateľ aj zodpovedajúci preklad – *bolehlav* (s. 180);
- *u velikoj kamenoj dvorani* (s. 71) – *vo veľkej komornej sále* (s. 70), správne *v kamennej sále*;
- *radila na iskopavanju drevnih gradova* (s. 20) – *pracovala na vykopávkach pravekých miest* (s. 19), správne *starodávnych*, prípadne *starovekých miest*;
- *prodavaca kikirikija* (s. 108) – *predavačov pukancov* (s. 106), správne *predavačov arašidov*;
- *prošaputa Zaharija* (s. 84) – *štekol Zacharia* (s. 83), správne *šepne/šepol Zacharia*;
- *mahnu mu ispred nosa mirišljavom lepezom* (s. 80) – *zamávala mu pred nosom voňavým pečivom* (s. 79), správne *vejárom*;
- *naručiše mu vina da ga povrate* (s. 65) – *objednali mu víno, aby ho omámili* (s. 64), správne *aby prišiel k sebe/aby sa z toho spamätal*.

Problematické miesta v slovenskom preklade románu *Druhé telo* predstavuje religiózny a historický kontext. Napríklad pasáž, ktorá v origináli znie *i sveti apostol Jovan, koji o svemu ovome svedoči* (s. 21) je tu preložená ako *a svätý apoštol Ján, ktorý o všetkom tomto svedčí* (s. 20). Za vhodnejšie riešenie pokladáme preklad *a svätý apoštol Ján, ktorý o všetkom*, prípadne *o všetkom tom* alebo iba *o tom podáva svedectvo*. Doslovný, v tomto prípade nevhodný je preklad mena príslušníkov rádu zameraného na misijnú a kazateľskú činnosť *sveštenici* „*lazareni*“ (s. 21) – *mnísi lazareni* (s. 21). Títo mnísi sa zvyknú nazývať *lazariti*, resp. *lazaristi*. Podobný prípad nastal aj pri preklade lexémy *postriznik* (s. 186, 198), ktorý v slovenskom preklade nachádzame v tvare *postrizník* (s. 183, 194), pričom toto slovo

sa v slovnej zásobe slovenského jazyka nevyskytuje, namiesto neho bolo treba použiť slovenský ekvivalent *rehoľník*. V slovenskej vojenskej terminológii sa vo význame *plukovník* nepoužíva ani vojenská hodnosť *óbršter* (s. 172), ktorej pomenovanie pochádza z nemčiny a do srbčiny sa dostalo v tvare *obršter* (s. 176). Historické toponymum *Stambol* (s. 112), ktoré prekladateľ preberá z jazyka originálu bezo zmeny ako *Stambol* (s. 110), je v bulharskom, macedónskom, chorvátskom i srbskom prostredí známe, slovenský čitateľ však nemusí vedieť, že ide o turecký *Istanbul*, resp. *Carihrad*. Pri preklade mena frýgieckej bohyně plodnosti, v srbčine *Kibela* (s. 20, 36, 179, 215), poslovenčil prekladateľ latinské *Cybele* na *Cybela* (s. 20, 34, 175, 212), pričom v slovenských mytologických textoch je táto bájna postava známa ako *Kybela*.

V slovenskom prekladovom texte sa okrem spomínaných, zväčša sémantických nepresností vyskytujú aj viaceré prehrešky voči jazykovej norme slovenčiny, ide najmä o gramatické a ortografické nedôslednosti. Napríklad veta *U „Jevandelju po Jovanu“ ... piše* (s. 20) sa prekladá ako *V evanjeliju podľa Jána ... sa píše* (s. 20). Alternatívny názov Jánovho evanjelia musí mať však ortografickú podobu *Evanjeliu podľa Jána*, keďže názvy významných dokumentov, najmä historických kódexov a zákonníkov sa podľa platných zásad slovenského pravopisu píše s veľkým začiatočným písmenom. Nesprávnu pravopisnú podobu majú aj lexémy *fiškál'ov* (s. 191), správne *fiškálov*, *islámskom* (s. 171), správne *islamskom* a pod.

Zmienit' sa treba o nesystémovom či nedbanlivom uvádzaní a chybnom preberaní cudzích pomenovaní, ktoré sa vyskytujú vo východiskovom texte, napríklad: *kroz Kanal Hrizostomo ka Kanalu grande* (s. 64) – cez *Canale Chrisostomo ku Canale Grande* (s. 63), správne *Canal Crisostomo, Canal Grande; Miracoli* (s. 44, 49) – *Miracolli* (s. 44, 49), správne *Miracoli*; *u venecijanskom arhivu Marci-ana* (s. 38) – v *benátskom archíve Mariana* (s. 38), správne *Marciana*; *hotel Kempinski* (s. 22, 23) – *Kampinski* (s. 22), správne *Kempinski* a ďalšie.

Osobitne treba poukázať na gramatické nedostatky slovenského textu. Posešívne adjektíva odvodené od slovenského substantíva *dóža* sú *dóžov* alebo *dóžovský*, teda nie *dóžací* (s. 80) ako sa uvádza v slovenskom preklade románu. Grécke mužské vlastné mená a priezviská sa riadia osobitnými pravidlami deklinácie. Tieto princípy sa v analyzovanom preklade zväčša nerešpektujú. Meno *Dimitrios Teodosios* nachádzame v nekorektných morfológických tvaroch, porovnaj *kira Dimitriosa Teodosiosa* (s. 50), *kirovi Teodosiosovi* (s. 78), *od Teodosiosovej* (s. 79). Ťažkosti s deklináciou možno dokumentovať aj na ďalších vlastných menách, napríklad – v *Neapoli* (s. 78), správne v *Neapole* alebo v spojení na *Rivi degli Schiavoni* (s. 69) prekladateľ a pravdepodobne pomýlila srbská predloha na *Rivi degli Schiavoni* (s. 70), správne *na Rive*. V slovnom spojení *dve klávesy* (s. 96) sa vyskytuje nesprávny rod číslovky, porovnaj *jeden kláves* : *dva klávesy*, podobne aj v spojení *rozprávali dva historky* (s. 224), správne *dve historky*. Ako

nedôsledné možno označiť používanie predložkových a bezpredložkových väzieb, napríklad *meniť sa na lepšie* (s. 219), správne *meniť sa k lepšiemu; nikdy sa nedotknú s večnosťou* (s. 221), správne *nikdy sa nedotknú večnosti, ty si ... slepá na budúcnosť* (s. 244), správne *nezaujímajú ťa budúcnosť*.

Dnes, keď je stredoeurópsky kultúrny priestor zaplavený prevažne anglo-americkou prekladovou literatúrou, sú preklady z tzv. malých európskych literatúr obohatením knižného trhu. Najmä ak ide o diela takých renomovaných autorov, akým je Milorad Pavić. Z hľadiska tematického zamerania konferencie treba zdôrazniť, že preklady z južnoslovanských literatúr predstavujú pri výučbe jednotlivých filológií významný kulturologický a jazykový prameň, a to nielen pokiaľ ide o komparáciu lexikálnych, morfológických či syntaktických javov, ale v porovnaní s predlohou by mohli byť jedným zo základných zdrojov pre translatologické semináre zamerané na umelecký preklad. Pavićov román *Druhé telo* môže na tento účel poslúžiť z väčšej miery, žiaľ, iba ako ukážka nesprávnych prekladateľských postupov, ktoré v cieľovom jazyku neprinášajú adekvátnu a plnohodnotnú informáciu o skutočných umeleckých kvalitách pôvodného diela.

Literatúra:

- Krátky slovník slovenského jazyka 4* [online]. Bratislava: Veda, 2003 [cit. 2012-05-05]. ISBN 80-224-0750-X. Dostupné z: <http://slovníky.korpus.sk>
- PAVIĆ, Milorad, 2008: *Drugo telo*. Beograd: Evro-Giunti.
- PAVIĆ, Milorad, 2008: *Druhé telo*. Bratislava: Slovart.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I – 6*. 1967 – 1976. Novi Sad, Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
- Slovník cudzích slov*, 1997: Bratislava: SPN.
- Slovník slovenského jazyka* [online]. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959 – 1968 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na: <http://slovníky.korpus.sk/>
www.khazars.com/autobiografija